

КРИТЕРІЙ ТА ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ДЕРЖАВНОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

Дослідження присвячено визначенню критеріїв та показників економічної безпеки в умовах сучасного рівня державної заборгованості та аналізу їх впливу на національну економіку України

Ключові слова: критерії економічної безпеки, платоспроможність, державна заборгованість, показники економічної безпеки, порогові рівні, оцінка боргової безпеки

Актуальність. Аналіз зовнішньої заборгованості суверенних боржників з позиції економічної безпеки держави вимагає детального вивчення як можливих механізмів скорочення заборгованості, так і оцінки загальної платоспроможності держави. Для цього у світі розробляються методологічні підходи та використовуються різноманітні методики розрахунку економічно безпечного рівня зовнішньої заборгованості, розраховуються порогові рівні ключових показників, які, з одного боку, характеризують рівень платоспроможності держави та впливають на її кредитний рейтинг на зовнішньому ринку, а з іншого – відображають стан економічної безпеки держави як одного з ключових факторів фінансової стабільності. При цьому платоспроможність держави та її кредитний рейтинг виступають свого роду індикаторами довіри кредиторів державі, визначаючи рівень суверенного ризику як кредитора, так і боржника.

Огляд літератури. Перші статті, присвячені економічній безпеці та її критеріям, з'явилися у кінці 1994 р. Найбільш широко теоретичний бік питання розглянули Л. Абалкін («Економічна безпека Росії: загрози та протидія їм»); А. Городецький, А. Архіпов та Б. Михайлов («Економічна безпека: оцінки, проблеми та засоби забезпечення»). Пізніше у цій полеміці прийняли участь інші видатні економісти пострадянського простору.

Постановка загальної проблеми. Ключові методичні складнощі управління економічною безпекою полягають у визначенні складу, виду, величин, порогових рівнів параметрів системи, вихідного стану цієї системи. Критерії безпеки на макро- та мікроекономічних рівнях суттєво відрізняються, хоча окремі з них можуть мати серійний характер. Кожній системі у кожний визначений момент часу притаманні властиві їй значення показників, рівнів економічної безпеки та гранично допустимі величини цих показників.

Економічну безпеку держави як елемент національних інтересів варто розглядати комплексно як підсистему в складній багаторівневій системі фінансово-економічної безпеки держави. Під економічною безпекою держави слід розуміти певний критичний рівень державної заборгованості, що дає можливість зберегти стійкість фінансової системи держави до зовнішніх та внутрішніх загроз, забезпечити певний рівень відносної незалежності держави, зберігаючи при цьому економічну можливість держави здійснювати виплати, спрямовані на погашення основної суми та процентів (відповідно до зафіксованого у кредитному договорі графіка платежів), підтримуючи необхід-

ний рівень платоспроможності та кредитного рейтингу, тобто виконання умов боргової безпеки спрямовуються на задоволення економічних потреб держави у фінансових ресурсах з урахуванням того факту, що перевищення цього критичного рівня може призвести до незворотних процесів відносно можливостей повернення боргів, їх обслуговування, до так званої боргової кризи або одно-векторної фінансової, економічної і навіть політичної залежності від кредиторів. Здійснюючи оцінку рівня боргових зобов'язань в державі з точки зору методології варто чітко розмежовувати два поняття: платоспроможність у широкому розумінні (загальна платоспроможність) та платоспроможність у вузькому розумінні (стан ліквідності).

Здатність країни – боржника залучати іноземні боргові ресурси та обслуговувати зовнішній борг, не порушуючи при цьому нормальний хід виробничого процесу, передбачає підтримку певних стабільних темпів економічного зростання. Для характеристики загальної платоспроможності країн у світовій практиці використовують ті показники, які порівнюють обсяг зовнішньої заборгованості з основними параметрами виробничого процесу. Тракткування платоспроможності у вузькому розумінні передбачає наявність у держави на певний конкретний момент або період часу визначеної суми міжнародних платіжних засобів, яких достатньо для погашення поточних боргових зобов'язань. Оцінка ліквідності, таким чином, базується на порівнянні розмірів поточних (або прогнозованих) платежів по зовнішній заборгованості з наявними (або прогнозованими) обсягами ліквідних ресурсів. Отже, зміст двох категорій – загальної платоспроможності та ліквідності – є зрозумілим. Тому боргова криза як криза загальної платоспроможності відрізняється від кризи ліквідності, оскільки остання може бути як симптомом першої, так і виникати незалежно.

Якісною характеристикою боргової безпеки держави є визначення боргового яра та рівня платоспроможності. Для оцінки цих параметрів світова практика використовує близько двох десятків показників та ще більшу кількість порогових рівнів. Така кількість показників та їх порогових рівнів обумовлена різноманітністю методик, що використовуються для їх розрахунку, а також специфікою розрахунку та застосування певних макроекономічних показників кожною окремою державою, родом заборгованості (державна або приватна, що гарантована державою) та джерелами її погашення.

Мета і завдання. Найбільш яскраві параметри стану, що характеризують міру стійкості, називають показниками економічної безпеки. Останнім часом у зв'язку з загостренням проблеми підтримки стабільного стану економіки вживаються заходи, спрямовані на виділення типових макроекономічних показників економічної безпеки держави та встановлення їх нормативних порогових рівнів. Слід виділити наявні особливості, які ускладнюють вирішення цього питання.

1. Коло показників економічної безпеки системи не можна встановлювати однозначно. Між різними показниками існують причинно-наслідкові зв'язки, через які можуть використовуватись на рівних правах різні сукупності показників.

2. Порогові рівні економічної безпеки можуть залежати від значень інших показників, у зв'язку з чим слід встановлювати порогові рівні з урахуванням взаємозв'язку всіх показників економічної безпеки.

3. Фактично не існує суворо визначеного порогу, при перетині якого вся система одразу впадає у кризовий стан до точки неповернення.

4. Сукупність одночасно досліджуваних показників безпеки можна скоротити, відокремлюючи з економічної безпеки її окремі частини, види, такі як фінансова, кредитна, податкова, бюджетна безпека, і визначаючи відповідні їм групи показників.

Основна частина. Розглянемо найтипівіші види загроз економічній безпеці в умовах погашення державної заборгованості. До них слід віднести:

- різкий спад виробництва до рівня, який не здатний забезпечити задоволення нагальних потреб кредиторів економіки та населення;
- зниження обсягу ВВП на душу населення до межі, що здатна підірвати незалежне існування держави, спричинити соціальні катаклізми, пов'язані з бідністю населення;
- зменшення частки інвестицій в національному доході та загального обсягу інвестицій в економіку та соціальну сферу до величини, яка гранично стимулює техніко-технологічне оновлення виробництва, освоєння науково-технічних досягнень, розвиток освіти та науки;
- старіння основних засобів виробництва, споруд та комунікацій, що здатне призвести до масового виникнення надзвичайних ситуацій та техногенних катастроф;
- збільшення імпортової залежності національної економіки від постачання життєво важливих товарів та послуг, які не забезпечені власними запасами та надійними гарантіями;
- потрапляння значної частини економіки в тіньову сферу, масове ухилення від сплати податків та приховування доходів;
- неприпустимо високий рівень інфляції, здатний перетворюватись на гіперінфляцію;
- неповернення кредитів, невиконання боргових зобов'язань, неплатоспроможність на рівні підприємств, установ, організацій, фінансових структур, регіонів держави, бартерні розрахунки, які дезорганізують економіку та фінансову систему держави;
- дефіцитність місцевих, регіональних та державного бюджетів на рівні, який підриває фінансування соціально-економічних програм та проектів бюджетної сфери;
- збільшення державної зовнішньої та внутрішньої заборгованості до рівня, який може спричинити дефолт.

Безпека держави є збалансованим співвідношенням зовнішніх та внутрішніх позик з урахуванням сумарної величини державного боргу та вартості обслуговування його складових, яка забезпечує стійкість фінансової сфери держави, її економічну безпеку, а також ефективне функціонування національної економіки та соціальний розвиток держави.

На рівень економічної безпеки впливають такі фактори:

- спрямованість політичного та економічного курсу держави,
- рівень соціально-економічного розвитку,
- структура державного боргу,
- кредитна історія держави та ін.

Існує тісний взаємозв'язок економічної безпеки із системою національно-державних інтересів. Саме через категорію національно-економічних інтересів поєднуються проблеми економічного потенціалу та економічної могутності держави: стану генофонду нації, передумов її фізичного здоров'я та соціально-культурного процвітання; геоекономічні та геополітичні позиції держави у сучасному світі. Для аналізу боргової безпеки держави Світовий банк пропонує використовувати Мінімальну стандартну модель (табл. 1) і відповідно до цієї моделі визначати ключові боргові показники.

Стан економічної безпеки оцінюється переліком критеріїв, параметрів та показників, які визначають порогові рівні функціонування економічної системи. Критерій економічної безпеки – оцінка стану економіки з точки зору найважливіших процесів, які відображають сутність економічної безпеки. Оцінка безпеки за критеріями включає:

- ресурсний потенціал та можливості його розвитку;

- рівні ефективності використання ресурсів, праці, капіталу та його відповідності рівню у найбільш розвинутих країнах, а також рівню, за якого мінімізуються загрози зовнішнього та внутрішнього характеру;
- конкурентоспроможність економіки;
- суверенітет, незалежність та можливість протистояння зовнішнім загрозам, соціальна стабільність та умови попередження та вирішення соціальних конфліктів;
- цілісність території та економічного простору.

Таблиця 1

Мінімальна стандартна модель Світового банку для оцінки боргової безпеки держави

Назва	Формула	Економічний зміст
Відношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг	$EDT / XGS (\%)$	Демонструє відносну довгострокову спроможність держави акумулювати валютні надходження без додаткового пресингу на сальдо платіжного балансу
Відношення валового зовнішнього боргу до ВВП	$EDT / GNP (\%)$	Показує загальний рівень боргової складової економіки
Відношення загальних платежів щодо обслуговування боргу до експорту товарів і послуг	$TDS / XGS (\%)$	Коефіцієнт обслуговування боргу, який показує, яка частина валютних надходжень спрямовується у сферу погашення боргу
Відношення відсоткових платежів до ВВП	$INT / GNP (\%)$	Визначає можливість обслуговування зовнішнього боргу
Відношення відсоткових платежів до експорту товарів і послуг	$INT / XGS (\%)$	Визначає частину валютних надходжень, які використовуються на обслуговування боргу
Відношення міжнародних резервів до валового зовнішнього боргу	$RES / EDT (\%)$	Показує чи може країна використовувати свої резерви (і яку їх частину) для погашення зовнішнього боргу
Відношення міжнародних резервів до імпорту товарів і послуг	$RES / MGS (\%)$	Відображає запас фінансової міцності держави
Відношення короткострокового боргу до валового зовнішнього боргу	$Short-term / EDT (\%)$	Показує, яку частку становить короткотерміновий борг у загальній сумі зовнішнього боргу;
Відношення боргу міжнародним організаціям до валового зовнішнього боргу	$Multilateral / EDT (\%)$	Відображає питому частку заборгованості міжнародним фінансовим організаціям у загальній сумі зовнішнього боргу, або, свого роду, залежність держави від фінансування цими організаціями

Установлення України як повноправного члена світової спільноти, формування вільних від конфронтації відносин з провідними країнами Заходу, входження її до складу світових економічних організацій мають здійснюватись без будь-якого пригнічення національно-державних інтересів паралельно з відновленням її статусу світової економічної держави. Все, що протидіє цій стратегії може загрожувати та шкодити економічній безпеці держави. Політика реформ, до речі, також має перебувати у руслі цієї стратегії.

Зміст економічної безпеки розкривається через її ключові поняття, які пов'язані категоріями загроз, критеріїв та показників економічної безпеки.

Система показників, які отримали кількісне вираження, дає можливість заздалегідь сигналізувати про економічну небезпеку та вживати заходів, спрямованих на її попередження. Наприклад, зниження темпу інфляції до граничного рівня не має призводити до підвищення рівня безробіття над граничним рівнем

або зниження дефіциту бюджету до порогового рівня – до падіння виробництва та повного замороження капіталовкладень тощо.

Таблиця 2

Показники боргової безпеки, розроблені фахівцями МВФ

Індикатор	Розрахунок та використання
<i>Індикатори платоспроможності</i>	
Покриття відсоткових платежів	Відношення відсоткових платежів до експорту – показує рівень навантаження обслуговування зовнішнього боргу
Зовнішній борг до експорту	Використовується як трендовий індикатор, який прямо пов'язаний із платоспроможністю країни
Зовнішній борг до ВВП	Індикатор відношення боргу до ресурсної бази його покриття (як потенціал можливості збільшення обсягу експорту з метою підвищення платоспроможності)
Теперішня вартість боргу до експорту	Ключовий індикатор стійкості, часто використовується щодо бідних країн з великим боргом (НІРС) для порівняння боргового навантаження із можливостями здійснювати платежі
Теперішня вартість боргу до доходів бюджету	Ключовий індикатор стійкості, використовується в бідних країнах з великим боргом (НІРС) для порівняння боргового навантаження із ресурсами державних фінансів
Обслуговування боргу до експорту	Загальний індикатор платоспроможності та ліквідності
<i>Індикатори ліквідності</i>	
Міжнародні резерви до короткострокового боргу (показник А. Грінспена)	Найбільш важливий індикатор адекватності резервів в країнах із значним, але нестабільним доступом до ринку капіталу. Показник може використовуватись для прогнозування можливих криз ліквідності
Відношення короткострокового боргу до загальної величини боргу	Відображає відносну залежність від короткострокового фінансування. Разом із показниками погашення дозволяє прогнозувати майбутні ризики непогашення
<i>Індикатори заборгованості державного сектору</i>	
Обслуговування боргу державного сектора до експорту	Показник готовності до сплати та ризику неплатежу
Державний борг до ВВП чи податкових доходів	Індикатор платоспроможності державного сектора. Може визначатись як для державного так і зовнішнього боргу
Середній строк погашення неконцесійного боргу (борг перед МФО)	Відображає середній термін зобов'язань держави перед міжнародними фінансовими організаціями
Частка боргу номінованого в іноземній валюті у загальній величині боргу	Індикатор впливу зміни обмінного курсу національної валюти на борг

Державна стратегія передбачає кілька основних критеріїв та параметрів, що відповідають вимогам економічної безпеки держави.

1. Здатність економіки функціонувати у режимі розширеного виробництва. Це означає, що в країні мають бути достатньо розвинені галузі та виробництва, які мають життєво важливе значення для стабільного функціонування держави як в звичайній, так і екстремальній ситуації, які здатні забезпечити процес виробництва, незважаючи на зовнішній вплив. Не слід допускати критичну залежність від імпорту найважливіших видів продукції, виробництва яких на необхід-

ному рівні може бути організоване в межах території України. Разом з тим, слід розвивати економіку з урахуванням світової кооперації виробництва та зовнішньоекономічного співробітництва.

Однією з важливих вимог економічної безпеки є збереження державного контролю над стратегічними ресурсами та недопущення вивезення їх у розмірах, що здатні завдати шкоду національним інтересам держави.

2. Сприятливий рівень життя населення, можливість його збереження та подальшого зростання, не слід допускати вихід показників рівня бідності, майнового розшарування населення та безробіття за межі, що є максимально допустимими з позиції соціально-політичної стабільності суспільства.

3. Раціональна структура зовнішньої торгівлі, що забезпечує доступ вітчизняних товарів переробної промисловості на зовнішній ринок, допустимий рівень задоволення внутрішніх потреб за рахунок імпорту (з урахуванням регіональних особливостей), пріоритет економічних відносин з країнами близького зарубіжжя. Збалансована зовнішньоекономічна політика, що спрямована як на задоволення потреб внутрішнього ринку, так і на захист вітчизняних виробників з використанням захисних заходів, що використовуються у світовій практиці.

4. Стійкість фінансової системи, яка визначається рівнем дефіциту бюджету, стабільністю банківської системи, національної валюти та цін, нормалізацією фінансових потоків та розрахункових відносин, ступенем захисту інтересів вкладників золотовалютним запасом, розвитком українського фінансового ринку та ринку цінних паперів, а також зниженням рівня зовнішньої та внутрішньої заборгованості, дефіциту платіжного балансу, забезпеченням фінансових умов для активізації інвестиційної діяльності.

5. Створення економічних та правових стимулів, що нівелюють криміналізацію суспільства із усіх сфер фінансової та господарської діяльності, захоплення кримінальними структурами фінансових та виробничих інститутів та їх проникнення у різноманітні владні структури.

6. Необхідне державне регулювання економічних процесів, яке здатне гарантувати нормальне функціонування економіки як в звичайних, так і в екстремальних умовах.

7. Підтримка наукового потенціалу країни та збереження провідних вітчизняних наукових шкіл, що здатні забезпечити незалежність України на стратегічно важливих напрямках науково-технічного прогресу.

Спираючись на вищезазначені критерії, формується приблизний перелік параметрів порогових рівнів економічної безпеки, за якими можливо відстежувати її стан та динаміку та здійснювати управляючий вплив. В цей перелік включені показники, які найбільш відображають агреговані позиції:

- динаміку та структуру ВВП;
- темпи та обсяги промислового виробництва;
- галузеву та регіональну структуру господарства;
- динаміку окремих галузей;
- капіталовкладення;
- склад природно-ресурсного, науково-технічного та виробничого потенціалів держави;
- здатність господарства адаптуватися до мінливих зовнішніх та внутрішніх факторів (темпи інфляції, дефіцит державного бюджету, стабільність національної валюти, вплив зовнішньоекономічних факторів, зовнішня та внутрішня заборгованість та ін.);
- ступінь розвитку фінансово-бюджетної та кредитної систем, якість життя населення, рівень безробіття та диференціації доходів;
- забезпеченість основних груп населення матеріальними благами та послугами;
- стан навколишнього природного середовища та ін.

Наказом Міністерства економіки України була затверджена «Методика розрахунку рівня економічної безпеки України». Ця методика розроблена з метою визначення рівня економічної безпеки України як ключової складової національної безпеки держави і визначає перелік основних показників стану економічної безпеки України, їх оптимальні порогові та граничні рівні, а також методи розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки. Методика базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці України та використовується Міністерством економіки України для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України як в цілому по економіці, так і по окремих галузях діяльності.

Інші органи виконавчої влади, наукові інститути та інші установи в межах своєї компетенції можуть використовувати цю методику та визначати рівень складової економічної безпеки для визначення управлінських рішень щодо аналізу, нейтралізації та попередження реальних та потенційних загроз національним інтересам у відповідній галузі. Розрахунки здійснюються Міністерством економіки України щоквартально на основі офіційних даних статистичного обліку Державного комітету статистики України, Державної податкової адміністрації України, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України, Міністерства палива та енергетики України, Міністерства фінансів України та Національного банку України.

Можна запропонувати таку класифікацію показників економічної безпеки (рис. 1).

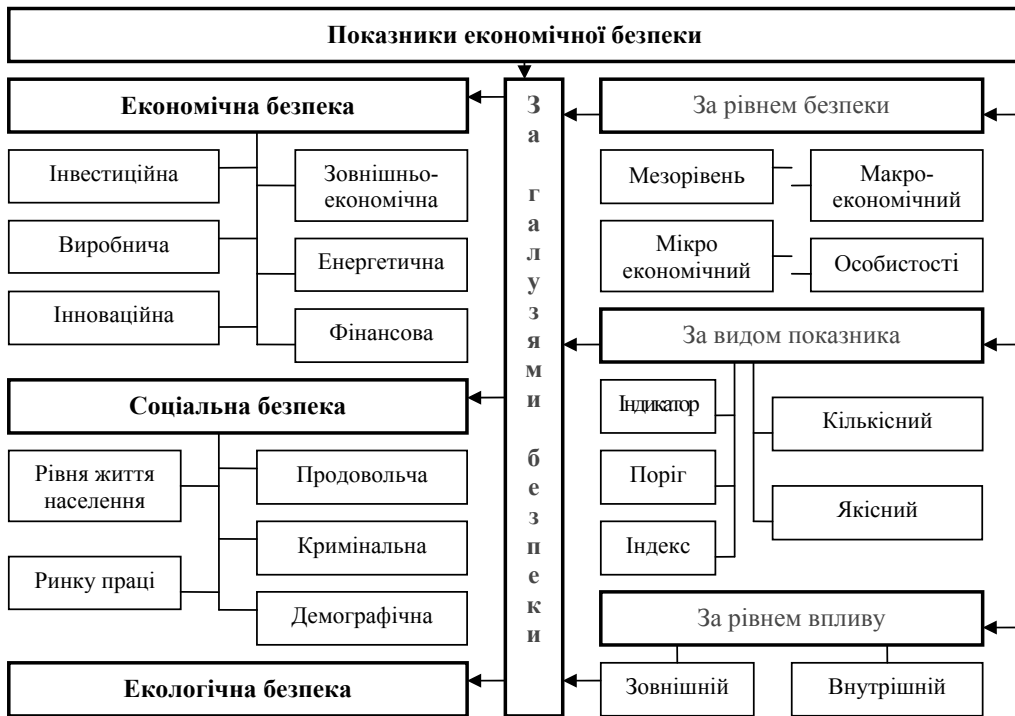

Рис. 1. Класифікація показників економічної безпеки

Така класифікація показників відображає особливості економічної безпеки:

- її багаторівневу складну структуру;
- безліч різноманітних соціально-економічних факторів, які впливають на неї;
- різноманітність існуючих підходів до формування систем показників її оцінки.

Значимість запропонованої класифікації полягає в тому, що вона суттєво спрощує завдання вибору показників, які найбільш повно характеризують ту чи іншу сферу економіки залежно від рівня безпеки. Крім того, класифікація дає можливість створити багаторівневі системи показників, які відображають стан у всіх сферах життєдіяльності окремого регіону. До найбільш показових слід віднести макроекономічні показники. Тема макроекономічних показників є актуальною у будь-який час, оскільки за допомогою цих показників і здійснюється оцінка рівня економіки будь-якої країни.

Важливим для економічної безпеки країни є показник обсягу іноземної валюти у готівковій формі до загального обсягу готівки. Він відображає суттєву «доларизацію» грошового обігу. Однак показник, що становить найбільшу загрозу економічній безпеці України є надзвичайно низька монетизація економіки. Прагнення в минулі роки знизити інфляцію за рахунок звуження грошової маси призвело до різкого розриву між фактичними та пороговими рівнями монетизації економіки.

Висновки. Зважаючи на вищезазначене, можна зробити висновок, що за межами рівнів порогових показників національна економіка втрачає здатність до динамічного саморозвитку, конкурентоспроможність на зовнішніх та внутрішніх ринках, стає об'єктом експансії транснаціональних монополій, знищується корупцією, криміналом, страждає від зовнішнього та внутрішнього пограбування національного багатства. Серед показників економічної безпеки можна виділити такі:

- показники економічного зростання (динаміка та структура національного виробництва та доходу, показники темпів та обсягів промислового виробництва, галузева структура господарства та ін.);
- показники, що характеризують виробничий, науково-технічний та природно-ресурсний потенціал держави;
- показники, що характеризують динамічність та адаптивність господарського механізму, а також його залежність від зовнішніх факторів;
- якість життя.

Система забезпечення економічної безпеки орієнтована на вирішення таких завдань: діагностика та прогнозування загроз економічній безпеці, розробка та реалізація заходів з підвищення рівня економічної безпеки, оцінка результатів їх втілення. Система макроекономічних показників дає можливість визначити ступінь економічної безпеки держави. Крім того, за допомогою макроекономічних показників, таких як чистий економічний добробут, стає можливим визначити добробут громадян. Значущість макроекономічних показників є очевидною, оскільки вони відіграють важливу роль в економіці держави.

Список використаної літератури

1. Доценко Д.В. Экономическая безопасность: методологические аспекты и составляющие / Д.В. Доценко // Аудит и финансовый анализ. – 2009. – № 4.
2. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]: наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. № 60: за станом на 01.09.2010 р. // Міністерство економіки України. Розділ «Методичні рекомендації».

3. Статистика внешнего долга. Руководство для составителей и пользователей. МВФ, 2003. – С. 350.

4. Вавилов А.П. Государственный долг: уроки кризиса и принципы управления / А.П. Вавилов. – М.: Городец-издат, 2001. – 304 с.

5. Геец В.М. Моделирование экономической безопасности: государство, регион, предприятие / В.М. Геец, Т.С. Клебанова, О.И. Черняк. – Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2006. – 240 с.

6. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б.В. Губський. – К., 2001. – 122 с.

7. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмошенко. – К.: Київ. нац. торг.-ек. ун-т, 2001. – 309 с.

Исследование посвящено изучению критериев и показателей экономической безопасности в условиях современного уровня государственной задолженности и анализу их влияния на национальную экономику Украины.

Ключевые слова: критерии экономической безопасности, платежеспособность, государственный долг, показатели экономической безопасности, пороговые уровни, оценка долговой безопасности.

The research deals with the criteria and indicators of economic security in the current level of public debt and with analyze their impact on national economy.

Key words: economic safety criteria, solvency, governmental debt, economic safety indicators, threshold levels, debt security estimation.

Надійшло до редакції 5.04.2012.